***Pięćdziesiąt lat
po wielkich uroczystościach
– Międzyrzecz w kręgu obchodów
1000-lecia Państwa Polskiego
i Millenium Chrztu Polski
w 1966 roku (w świetle wybranych
źródeł)***

MARCELI TURECZEK

Uniwersytet Zielonogórski

<https://orcid.org/0000-0001-6888-0276>

DOI: <https://doi.org/10.26774/rzz.233>

02/2018

**ROCZNIK
ZIEM
ZACHODNICH**

Publikacja dostępna na licencji **Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe**. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” jako właściciela praw do tekstu.

Międzyrzecz, współcześnie powiatowe miasto w województwie lubuskim, w 1966 r., wówczas w województwie zielonogórskim, stał się jednym z miejsc uroczystości organizowanych z okazji 1000-lecia Państwa Polskiego i Millenium Chrztu Polski. Uroczystości kościelne w Międzyrzeczu odbywały się 5 listopada 1966 r., równoległe z obchodami w Gorzowie Wielkopolskim i Szczecinie (5 i 6 listopada 1966 r.), przy czym w przypadku uroczystości w ordynariacie gorzowskim poprzedziły je wydarzenia właśnie w Międzyrzeczu, których motywem przewodnim był symboliczny powrót relikwii Pięciu Braci Męczenników do tego miasta, a w samym Gorzowie, podobnie jak w Szczecinie, wystawiono relikwie św. Wojciecha. Wydarzenia te o charakterze religijnym symbolicznie łączyły tereny ówczesnej Polski zachodniej z „macierzą”¹.

Odpowiedź na pytanie o wybór akurat Międzyrzecza, zarówno w przypadku obchodów państwowych, jak i (w mniejszym stopniu) kościelnych na terenie Ziemi Lubuskiej, znajduje, jak można sądzić, uzasadnienie przede wszystkim w kontekście historycznym, czytelnie osadzonym w początkach polskiej i piastowskiej państwowości, która znakomicie wpisała się w program uroczystości. Oczywiście inne pomniejsze uroczystości zorganizowano także w Głogowie, Krośnie Odrzańskim, ale to Międzyrzecz zyskał jak na pozycję tego ośrodka miejskiego w ówczesnym województwie zielonogórskim rangę szczególną². Oczywiście jest także, że obchody państwowe i kościelne w tamtym okresie w żaden sposób nie były ze sobą powiązane, stając się uroczystościami konkurencyjnymi, choć główne obchody miały miejsce niemal równoległe. Ponadto władze partii komunistycznej, które były organizatorem tych wydarzeń, poprzez zaangażowanie Wojewódzkiego oraz Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu dysponowały nieporównywalnie większym od Kościoła katolickiego zapleczem finansowym i propagandowym, którym mogły oddziaływać na społeczność lokalną. Mimo to w obu przypadkach można mówić o rozpoczętych dużo wcześniej przygotowaniach, by wydarzeniom tym nadać charakter szczególny, ponadto w obu przypadkach do pewnego stopnia odwoływano się do tych samych treści historycznych.

Gdy przyjrzeć się im z perspektywy minionych pięćdziesięciu lat, nie będzie przesady w stwierdzeniu, że można mówić nie tylko o pozostałościach materialnych w postaci pomników w mieście czy ołtarzy w kościołach, ale również o pewnym realnym dziedzictwie niematerialnym, obecnym w percepcji współczesnej społeczności lokalnej. Dotyczy to przede wszystkim kultu Pięciu Braci, utrwalonego istnieniem w Międzyrzeczu Sanktuarium i parafii tych Świętych. Wreszcie trudno nie podkreślić, że 18 czerwca 2016 r. Międzyrzecz ponownie stał się miejscem (tym razem organizowanych już wspólnie) uroczystości związanych z 1050. rocznicą Chrztu Polski na terenie Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej i województwa lubuskiego.

1 T. Dzwonkowski, *Administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Zarys dziejów 1945–1966*, [w:] *Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej, Pomorza Zachodnim i Północnym (1945–1995)*, Zielona Góra–Gorzów Wlkp. 1998, s. 52–54.

2 W tym czasie było to miasto powiatowe liczące ok. 12 tys. mieszkańców.

Obchody państwowe i kościelne w Polsce

Przygotowania do obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego w sferze politycznej oraz w duchu rywalizacji z Kościołem katolickim, które miały przyćmić przygotowywane przez Kościół obchody Millenium Chrztu Polski, rozpoczęto już w 1958 r., a decyzja o obchodach została podjęta przez Sejm PRL. Jednak Kościół już 3 maja 1957 r. ogłosił na Jasnej Górze Wielką Nowennę³, będącą wielkimi rekolekcjami polskiego społeczeństwa, tak więc oficjalna reakcja władz państwowych była w istocie spóźniona, choć tym bardziej miała być wyrazista – by przywołać tu chociażby uroczystości gnieźnieńskie z 15 kwietnia 1966 r., gdy zakłócano wystrzałami armatnimi mszę celebrowaną przez Karola Wojtyłę, czy systematyczną krytykę kardynała Wyszyńskiego prowadzoną przez Władysława Gomułę. W latach 1959–1966 w związku obchodami odbyło się w Polsce wiele oficjalnych państwowych imprez politycznych i kulturalnych. Były to m.in. obchody rocznicowe bitwy pod Grunwaldem, bitwy pod Lenino, manifestu PKWN z 1944 r.⁴ Jednym z elementów tych obchodów w wymiarze państwowym był program „1000 szkół na 1000-lecie”. Jego celem była budowa szkół i innych obiektów „użyteczności oświatowej” w wielu miejscowościach Polski i należy podkreślić, że program ten dzięki dużemu wysiłkowi społecznemu został zrealizowany. W samym tylko Międzyrzeczu można wskazać na budynki dzisiejszej Szkoły Podstawowej nr 3 czy też Szkoły Podstawowej w sąsiednim Bukowcu. W sumie na terenie ówczesnego województwa zielonogórskiego powstało kilkadziesiąt budynków szkolnych w wielu miejscowościach, które funkcjonują do dzisiaj⁵.

Duże znaczenie w obrębie działań państwowych, szczególnie na zachodnich terenach Polski, miał antyniemiecki wydźwięk obchodów – nader zauważalny również w Międzyrzeczu. Propaganda wyjątkowo agresywnie wykorzystwała atak na Kościół katolicki w związku z Orędziem biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r., który został przygotowany z inicjatywy arcybiskupa wrocławskiego Bolesława Kominka. Słowa: „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”, które wykraczając poza swoją epokę, podobnie jak gest Willy’ego Brandta w Warszawie w 1970 r., po latach zyskały rangę mitu w budowaniu stosunków polsko-niemieckich – nie mieściły się w ówczesnych realiach oficjalnej państwowej wykładni najnowszej historii Polski, w której nie było miejsca dla przesiedleń Niemców⁶. Władza zdawała sobie

3 Wielka Nowenna przed Millenium Chrztu Polski 1957–1966 – program ogólnopolskich „rekolekcji” związany ze ślubami złożonymi na Jasnej Górze przez prymasa Stefana Wyszyńskiego 3 III 1957 r. Pierwsze ślubowanie miało miejsce 26 VIII 1956 r., jeszcze w czasie gdy Wyszyński pozostawał w odosobnieniu. Zamyśl Nowenny powstał w Komańczy w 1956 r., gdy prymas Wyszyński był internowany.

4 Odezwa tzw. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ogłoszona 22 VII 1944 r. w Moskwie.

5 Por.: np. M. Menz, *Polityczne aspekty obchodów millenium w Polsce w 1966 roku na przykładzie Gniezna*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 10 (1/2016), s. 231–252. Więcej zob.: P. Raina, *Te Deum Narodu Polskiego. Obchody 1000 Chrztu Polski 1966–1967*, Olsztyn 1991; *Millenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.

6 Więcej zob.: M. Latkowska, C. Felsch, *List biskupów & Willy Brandt w Warszawie. Przedwcześni bohaterowie?*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3: *Paralele*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2012, s. 380–396, a także inne prace: P. Madajczyk, *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994; *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009.

również sprawę nie tylko z postaw społecznych wobec niedawnego okupanta, ale i ze złożonej prawno-międzynarodowej sytuacji Ziemi Zachodnich i Północnych, mimo że propaganda oficjalna, a nawet uchwała Sejmu PRL z 1958 r. o obchodach 1000-lecia podkreślały nierozłączność tych terenów z Polską⁷. Stąd też ten właśnie gest ówczesna władza chętnie wykorzystywała w okresie obchodów przeciwko Kościółowi. Głównym punktem spornym była oczywiście granica na Odrze i Nysie, której nie uznawały ówczesne władze Niemiec Zachodnich – jak nazywano to państwo, wówczas Niemieckiej Republiki Federalnej (NRF)⁸. Między innymi z tego też powodu, a także z uwagi na spór władz z prymasem Wyszyńskim, rządzący PRL nie wyrazili zgody na przyjazd na obchody Millenium Chrztu Polski papieża Pawła VI⁹.

Uroczystości 1000-lecia w Międzyrzeczu

Przygotowania do obchodów 1000-lecia w Międzyrzeczu również zaczęły się dużo wcześniej. Już w 1958 r. Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu i Powiatowa Komisja Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Międzyrzeczu, w odpowiedzi na uchwałę sejmową, wydały w nakładzie 50 tys. egzemplarzy ulotkę-odezwę do mieszkańców powiatu. Apelowano w niej o podjęcie prac w celu ukończenia odbudowy i remontu zamku piastowskiego, a także Powiatowego Domu Kultury, podjęcie wysiłku na rzecz planu Władysława Gomułki, dotyczącego budowy szkół i mieszkań dla nauczycieli, zakładania zieleńców i miejsc wypoczynku, uporządkowania miast i wsi, organizowania konkursów i wystaw.

Dokonując przeglądu podjętych wówczas inicjatyw, można z pełnym przekonaniem stwierdzić, że w tym okresie zrealizowano wiele przedsięwzięć, o których wspominała wystosowana odezwa, choć nie wszystko udało się osiągnąć do 1966 r. Na przykład Powiatowy Dom Kultury (którego budowę rozpoczęto jeszcze w latach 30. XX w. jako ówczesną *Grenzmarkhalle*) oddano do użytku dopiero 22 lipca 1971 r. Szczególny nacisk położony został jednak na międzyrzeckie muzeum. Nie bez osobistego zaangażowania ówczesnego dyrektora Alfa Kowalskiego – obecnie patrona tej placówki¹⁰ – przygotowania do uroczystości 1000-lecia stały się niepowtarzalną okazją do ukończenia prac ciągnących się w zasadzie od końca lat 40. XX w. Trudno nie podkreślić tu, że zamek, który już w trakcie uroczystości był istotnym miejscem obchodów, doskonale wpisywał się w historyczne podstawy międzyrzeckich uroczystości. Nieobojętne dla podjętych przedsięwzięć okazały się również wyniki prac archeologicznych przeprowadzanych

7 Uchwała Sejmu PRL z dnia 25 II 1958 r. w sprawie obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, „Monitor Polski” 1958, nr 16, poz. 98.

8 M. Latkowska, C. Felsch, *op. cit.*, s. 380–396.

9 Por.: W. Kucharski, *Warunkiem wizyty Pawła VI było odsunięcie od władzy prymasa Wyszyńskiego*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/w-kucharski-warunkiem-wizyty-pawla-vi-bylo-odsuniecie-od-wladzy-prymasa-wyszynskiego> (dostęp: 23 VII 2018 r.).

10 O Alfie Kowalskim zob.: L. Dzieżyc, *Alf Kowalski (1914–1993). Muzealnik i artysta z Międzyrzecza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 10, red. B. Mykietów, M. Tureczek, Zielona Góra–Międzyrzec 2012, s. 13–22.

w ramach tzw. „badań milenialnych”. Włączenie Międzyrzecza do tego programu było w istocie przypadkowe, gdyż w początkowym okresie w ogóle nie ujmowano miasta i jego zabytków w tych planach. Faktycznie tylko dzięki staraniom Alfa Kowalskiego na wszystkich możliwych szczeblach władz partyjnych uruchomiono wielki program badawczy, który przyczynił się do powstania bogatego zasobu muzealiów do dziś prezentowanych w muzealnej ekspozycji. Lektura jego publikacji prasowych oraz wspomnienia ujawniają duży spryt Alfa Kowalskiego w przekonaniu ówczesnych czynników decyzyjnych¹¹. Dyrektor Kowalski nader chętnie używał takich tytułów, jak ten w jednodniówce wyborczej FJN: „Jesteśmy spadkobiercami Piastów”. Ci, którzy wspominają Alfa, podkreślają, że władze partyjne nie znajdowali argumentów, by mu odmówić. Działalność dyrektora Kowalskiego wspierała ówczesna prasa – szczególnie bardzo poczytny i realizowany na wysokim poziomie dwutygodnik społeczno-kulturalny „Nadodrze”, w którym publikowano wiele artykułów na temat działalności międzyrzeckiego muzeum. Sam Alf Kowalski był też laureatem prestiżowej wówczas Nagrody Kulturalnej „Nadodrza”. W przededniu międzyrzeckich uroczystości „Tygodnik Demokratyczny”, organ Stronnictwa Demokratycznego (Kowalski był działaczem SD), opublikował obszerny artykuł na temat jego dokonań i znaczenia międzyrzeckiego dziedzictwa historycznego w kręgu obchodów 1000-lecia¹².

Zarówno badania milenialne, jak i plany Kowalskiego, sprytnie wplatane w przygotowywane obchody, okazały się, jak dotychczas, największymi systematycznymi badaniami archeologicznymi i zarazem pracami konserwatorskimi w powojennej historii Międzyrzecza. Obchody sprzyjały pracom remontowym samego zamku odrestaurowanego jako trwała ruina w latach 1953–1964, który w związku z uroczystościami, uchwałą Komitetu Wojewódzkiego Frontu Jedności Narodu w Zielonej Górze zyskał zaszczytne miano Pomnika Kultury 1000-lecia Państwa Polskiego. Wyremontowano także gmachy dawnego starostwa, gdzie urządzono nowe wystawy muzealne, a jedynym niezrealizowanym do tej pory marzeniem Alfa Kowalskiego z tego okresu był remont i urządzenie ekspozycji etnograficznej w gmachu dawnej karczmy. Do dziś przy moście zamkowym znajdują się nieco zarośnięty kamień i tablica upamiętniające uroczystości z 1966 r. Jednym z najważniejszych akcentów obok remontu zamku było również otwarcie w 1965 r. stałej wystawy muzealnej zatytułowanej „1000 lat Międzyrzecza”. Wystawa ta, która została ostatecznie zdemontowana po 2011 r. – zdaniem autora przy pewnym braku właściwej refleksji naukowej (i jak na razie brak przedsięwzięcia, które wypełniałoby powstałą merytoryczną lukę) – była w ówczesnych warunkach jedną z najlepszych wystaw muzealnych na Ziemi Lubuskiej. To co dziś jest niedostrzegane, a nawet, rzekłbym, przedstawiane w sposób nieprawdziwy, dotyczy nie tyle aranżacji, ile samej treści wystawy. Alf Kowalski, działając w określonym kontekście, skonstruował ekspozycję

11 S. Kurnatowski, *Moje wspomnienia o Alfie Kowalskim i o Międzyrzeczu z lat 1954–1961*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 10, red. B. Mykietów, M. Tureczek, Zielona Góra–Międzyrzecz 2012, s. 23–32.

12 J. Wójcicki, *Ziemia odkrywa skarby*, „Tygodnik Demokratyczny”, nr 697 (41/1966), s. 1–2.

ukazującą wielokulturowość miasta – a zatem coś, co w tym okresie nie było łatwe w ukazaniu. Trudno dyskutować z tym, że do najbardziej uwypuklonych wątków należał okres piastowski, z takimi elementami, jak szkielet woja odkryty w warstwie z końca XI w., co znakomicie wpisywało się w opisaną przez Galla Anonima wyprawę księcia Bolesława przeciwko Pomorzanom. Ale wystawa ta, obejmująca również inne okresy, prezentowała także kulturę różnych epok, z takimi wątkami, jak obecność w mieście różnych grup etnicznych, w tym – i to chciałbym tu podkreślić – grupy niemieckiej. Prezentowana od 2012 r. nowa stała wystawa, zatytułowana „Niemcy i inni mieszkańcy Międzyrzecza”, w praktyce wyłącza przeszłość miasta z wielokulturowego kontekstu, ukazując wyłącznie jedną grupę etniczną, ale zarazem z powodzeniem wykorzystuje eksponaty, które od 1965 r. wypełniały sale wystawy autorstwa Alfa Kowalskiego¹³.

Główne wydarzenia milenijne, które objęły również międzyrzecki zamek i muzeum, odbyły się na placu, gdzie wzniesiono Pomnik 1000-lecia (nazywany wówczas Pomnikiem Zwycięstwa¹⁴, choć w oficjalnych nazwach, m.in. w wykazach prac zrealizowanych przez Annę Rodzińską pojawia się także nazwa: Pomnik Bohaterów Walki o Polskość w Międzyrzeczu). Plac z pomnikiem dopiero uchwałą Miejskiej Rady Narodowej z 25 września 1973 r. (nr XLIII/77/73) został oficjalnie nazwany Placem Tysiąclecia. Miejsce to szybko stało się także niemal stałym motywem kart pocztowych wydawanych w okresie PRL i współcześnie (dotychczas pomnik pojawił się w kilkudziesięciu wydaniach), a obecnie odbywają się tam wszystkie uroczystości związane ze świętami państwowymi. Pomnik jest również motywem różnorodnych wydawnictw albumowych, ponadto motyw pomnika wykorzystywano np. w takich okolicznościowych przedsięwzięciach, jak brązowy medal autorstwa Stefana Murawskiego z 1972 r., wybity z okazji dorocznych obchodów „Złotej Jesieni Nad Obrą”. Projektantem międzyrzeckiego pomnika była już wówczas znana, wyżej wspomniana poznańska artystka i rzeźbiarka profesor Anna Rodzińska – autorka m.in. poznańskiego pomnika Armii Poznań¹⁵. Na pomniku (symbolizującym miecz) obok znaku Rodła i dat 966–1966 znalazł się piastowski orzeł i relief z przedstawieniem piastowskiego woja, żołnierza Września i żołnierza – zdobywcy Berlina. Nie było tam natomiast motywów związanych z Armią Czerwoną. Na płycie pomnikowej zamieszczono napis: NASZ POWRÓT NA PIASTOWSKĄ OJCOWIZNĘ TO NIEODWRACALNY I SPRAWIEDLIWY WYROK HISTORII¹⁶. Warto podkreślić, że międzyrzecki

13 Na temat tej wystawy i działalności Alfa Kowalskiego zob.: M. Tureczek, *Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu o przeszłości i tożsamości*, Międzyrzecz–Wschowa–Zielona Góra 2014, s. 205–230. Por.: A. Kirmiel, Ł. Kępski, A. Paśniewski, *Niemcy i inni mieszkańcy Międzyrzecza. Deutsche und andere Bewohner von Meseritz*, Międzyrzecz 2012.

14 Taka nazwa pojawia się w wydanym się monumentalnym albumie: *Ziemia Lubuska*, opr. M. Hebda, J. Nogiej, W. Korcz, H. Ankiewicz, Kraków 1973 [bez nr stron].

15 Więcej na temat artystki zob.: <http://www.wzar.pl/artysci/anna-rodzinska-iwianska> (dostęp: 30 IX 2016 r.).

16 16 X 2013 r., dokładnie w 47. rocznicę odsłonięcia, „Gazeta Lubuska” poinformowała, że zakończono prace remontowe pomnika, które zostały sfinansowane przez Urząd Miasta w Międzyrzeczu, zob.: D. Brożek, *Pomnik po remoncie wygląda jak nowy*, www.gazetalubuska.pl (dostęp: 25 XI 2016 r.).

pomnik nie był jedynym tego typu upamiętnieniem na Ziemi Lubuskiej wzniesionym w 1966 r. Ale jego forma i treść ideowa, raczej neutralnie mimo oczywistego przesłania, wpisała się w przeszłość Międzyrzecza i Ziemi Międzyrzeckiej. Przede wszystkim jest to monument wzniesiony według całkowicie nowego projektu przygotowanego przez profesjonalnego artystę, ponadto nigdy nie był zaopatrzony chociażby w motywy polsko-radzieckiego braterstwa. Wiele innych obiektów, by przywołać tu przykłady z Drezdenka czy Nowej Soli, bazowało na starszych niemieckich kamieniach pomnikowych, do których przymocowano nowe tablice. W Dreźnie spod takiej tablicy czytelny jest jeszcze obecnie pierwotny niemiecki napis, co czyni ten monument raczej wątpliwą, choć nie wyjątkową formą jako miejsce pamięci, nawet w ówczesnych kontekście¹⁷. „Gazeta Zielonogórska” 17 października 1966 r. zamieściła następujący komentarz na temat pomnika: „Odtąd po wsze czasy w pejzażu Międzyrzecza stać będzie zgrabna sylweta pomnika, którego projektant mgr Anna Rodzińska w ciekawy sposób związała w jedną bryłę kilka elementów z historii walk o polskość Środkowego Nadodrza”. W Referacie Sprawozdawczym Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR) w Międzyrzeczu z grudnia 1966 r. pisano: „Wymownym akcentem patriotycznej postawy jest wzniesienie w Międzyrzeczu przy wielkim poparciu całego społeczeństwa pomnika ku czci Polaków walczących z naporem germańskim. W toku tych wielkich kampanii, główną rolę odegrał nasz aktyw partyjny”¹⁸.

Obchody wojewódzkie wraz z odsłonięciem pomnika, z udziałem władz wojewódzkich, partyjnych, wojska, organizacji społecznych, młodzieży szkolnej, harcerzy, zespołów ludowych oraz mieszkańców miasta i ówczesnego województwa zielonogórskiego, odbyły się w niedzielę 16 października 1966 r. Jak donosiła na pierwszej stronie „Gazeta Zielonogórska” – wówczas organ prasowy Komitetu Wojewódzkiego PZPR (wydanie sobotnio-niedzielne z dnia 15 i 16 października 1966 r.):

Nieprzypadkowo Międzyrzecz został obrany miejscem wielkich uroczystości związanych z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego na Ziemi Lubuskiej. Jego historia jest ściśle związana z dziejami naszego kraju [...] Dla upamiętnienia historycznych związków Międzyrzecza z Polską i dla uczczenia pamięci bohaterów walk o polskość ziem środkowego Nadodrza [zamienna nazwa dla Ziemi Lubuskiej – przyp. M.T.] wzniesiony został pomnik w tym mieście. Jego odsłonięcie nastąpi w czasie manifestacji społeczeństwa Ziemi Lubuskiej, jaka zorganizowana zostanie jutro, w niedzielę 16 bm. Związana jest ona także z obchodami 23 rocznicy odrodzonego Wojska Polskiego. Początek uroczystości o godz. 10¹⁹.

17 Przykład ten M. Tureczek omówił w pracy: *Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu...*, s. 152–153, 166.

18 Referat sprawozdawczy Komitetu Powiatowego PZPR w Międzyrzeczu na XIII Konferencję Sprawozdawczo-Wyborczą, Międzyrzecz, grudzień 1966 r.

19 St. F., *Miasto nad Obrą*, „Gazeta Zielonogórska”, nr 245, z 15–16 X 1966 r.

Artykuł został opatrzony barwnym nagłówkiem znacznych rozmiarów: PRZEZ WIEKI WIERNI POLSCE.

W tym samym numerze „Gazety Zielonogórskiej”, na stronie trzeciej ukazał się ilustrowany artykuł, podpisany przez St. F., pod tytułem *Miasto nad Obrą*, który przybliżył czytelnikom regionu w krótkim zarysie dzieje Międzyrzecza oraz jego ówczesne osiągnięcia gospodarcze. Jak pisał autor:

Rok 1945 otwiera nową kartę w historii Międzyrzecza. Zdewastowany i wyludniony po wojnie dziś znów tętni pełnią życia. Powiada się, że jak cię widzą, tak cię piszą. Wygląd miasta jest doskonałą wizytówką jego mieszkańców. Czyste, uporządkowane ulice i place schłodzone pełne zieleni i kwiatów [...].

Autor przybliżył również osiągnięcia gospodarcze, przywołując największe zakłady przemysłowe. Jak podsumował: „[...] dziś więc budownictwo określa charakter miasta, kształtuje jego przyszłość. Dawniej miasto sukienników, dziś miasto budowlanych”²⁰.

Wszystkie oficjalne uroczystości, przemówienia oraz występy zespołów ludowych i chórów dziecięcych odbyły się na placu przed pomnikiem. Specjalnie na ten cel wybudowano trybunę honorową dla przedstawicieli władz oraz organizacji społecznych i politycznych. Wśród osób, które znalazły się na trybunie, byli m.in.: przewodniczący Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego gen. Józef Urbanowicz, kierownictwo Komitetu Wojewódzkiego PZPR z I sekretarzem Tadeuszem Wieczorkiem, przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Jan Lembas, naczelnik Związku Harcerstwa Polskiego Wiktor Kinecki, prezes Komitetu Wojewódzkiego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego Stanisław Romanowski, przewodniczący Komitetu Wojewódzkiego Stronnictwa Demokratycznego Edmund Ujma, prezes Zarządu Okręgowego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację Alfons Baranowski, I sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR Stanisław Grzesik, przewodniczący Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wincenty Białkowski, przedstawiciel północnej grupy wojsk radzieckich płk A.I. Konobiejew, przedstawiciele Śląskiego Okręgu Wojskowego. Jak relacjonowała „Gazeta Zielonogórska” w dniu 17 października 1966 r.:

na tle łoskotu werbli i przy zapalonych zniczach rozpoczyna się apel poległych: Was wzywam ojcowie głogowskich dzieci – płyną z głośników słowa apelu – Was żołnierze Mieszko-
wi i Bolesławowi, Was żołnierze Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły, Kazimierza Jagiellończyka – wiernych obrońców Santoka, Drezdenka, Międzyrzecza – im honor i cześć. Ich wzywam tych znad jezior obrzańskich, spod Babimostu i Międzyrzecza, żołnierzy zwycięskiej wojny 1945 roku, najpierwszych obrońców i oraczów tej ziemi. Słów apelu w wielkim skupieniu słuchają nieprzebrane tłumy mieszkańców Ziemi Międzyrzeckiej, delegacje z całej Ziemi Lubuskiej, z Wielkopolski, weterani Powstania Wielkopolskiego, bohaterowie

ostatniej wojny i młodzież tu urodzona i wychowana – prawowici dziedzice heroicznej przeszłości tej ziemi, bohaterskich tradycji walk o polskość środkowego Nadodrza. Walk, które odrodziły Polskę w jej sprawiedliwych granicach. Apel poległych kończy się odegraniem hymnu państwowego²¹.

Po przemówieniach oraz uroczystościach wojskowych aktu odsłonięcia pomnika dokonali: I sekretarz Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Stanisław Grzesik, gen. dywizji Józef Urbanowicz, Tadeusz Wieczorek – I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz przewodniczący Jan Lembas.

Po uroczystościach przed pomnikiem przeszedł pochód z urną zawierającą ziemię ze średniowiecznych i dwudziestowiecznych pól bitewnych (Krosno Odrzańskie, Santok, Głogów, Podmokle, Kargowa, Dąbrówka, Wschowa, Żagań, Dobiegniew, Kostrzyn i Sanice), dzisiejszą ulicą Waszkiewicza (wówczas Spółdzielczą) oraz Młyńską i Zamkową (dzisiejsza Podzamcze) do zamku, gdzie Alf Kowalski prezentował zaproszonym oficjelom wieloletnie już wtedy dzieło budowy międzyrzeckiego muzeum. Urna miała zostać zdeponowana w międzyrzeckim muzeum. Przed wejściem na zamek dokonano uroczystego odsłonięcia tablicy upamiętniającej nadanie kompleksowi muzealnemu tytułu Pomnika Kultury 1000-lecia. Aktu odsłonięcia dokonał Tadeusz Wieczorek. Po drodze ustawiono drugą trybunę honorową przed ratuszem. Zarówno okolice pomnika, jak i Rynku (wówczas pl. Wolności) ozdobiono portretami I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Władysława Gomułki oraz ówczesnego premiera PRL Józefa Cyrankiewicza. Portretom przywódców towarzyszyły liczne transparenty z hasłami charakterystycznymi dla ówczesnego kontekstu społeczno-politycznego: „Byliśmy – jesteśmy – będziemy”; „Piękna i gospodarna jest ziemia nad Obrą, wytrwały i bohaterski był zawsze jej lud”; „Nie będzie przetargu o granice na Odrze i Nysie”. Pochód ludności oraz defilada żołnierzy przy akompaniamencie *Warszawianki* były wyreżyserowane według scenariusza, który obowiązywał na niemal wszystkich tego typu uroczystościach w Polsce, poczynając od wielkiej (największej w powojennej historii Polski), defilady wojskowej z 22 lipca 1966 r. w Warszawie²². Do najbardziej charakterystycznych zaliczali się chłopcy przebrani za piastowskich wojów. Na zachowanych fotografiach z międzyrzeckich uroczystości widać również Krzyżaków, rycerzy polskich spod Grunwaldu, żołnierzy napoleońskich, powstańców wielkopolskich i wreszcie żołnierzy Sił Zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z garnizonów Śląskiego Okręgu Wojskowego, które wystawiły również orkiestrę wojskową występującą obok orkiestry kolejowej ze Zbąszynka oraz żołnierzy Armii Radzieckiej z pobliskiego garnizonu w Kęszycy Leśnej (nazwa wsi obowiązuje od 1993 r.)²³.

21 F.A., *W hołdzie bohaterom walk o polskość: Patriotyczna Manifestacja w Międzyrzeczu ukoronowaniem Obchodów Tysiąclecia*, „Gazeta Zielonogórska”, nr 246, z 17 X 1966 r.

22 T. Leszkowicz, *Silni, zwarczi, tysiącletni*, „Polityka”, nr 3069 (30/2016), s. 62–64.

23 W latach 1934–1945 były to koszarzy Wehrmachtu, które nosiły oficjalną nazwę Regenwurlager – dosł. „Obóz Dżdżownic”, a w okresie od 1945 do 1993 r. był to teren wojskowy zamknięty, bez oficjalnej nazwy. Potocznie miejsce to nazywano „Gródkiem”.

Ze sztandarem, na którym umieszczono napis: „Berlin 1945”, maszerował chłopiec przebrany za żołnierza Wehrmachtu. Uwagę zwraca w tym przypadku czytelna swastyka na ramieniu. Wśród innych transparentów znalazły się te z napisami: Cedynia i Grunwald. W opisywanym pochodzie uczestniczyła młodzież szkolna, gimnastycy, a także kombatanci ze sztandarami Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. W Międzyrzeczu, tak jak w paradzie warszawskiej, szły też dzieci z herbami polskich miast. Obok tych grup bardzo czytelną rolę w scenariuszu uroczystości odegrały zespoły w tradycyjnych strojach ludowych z Dąbrowki Wielkopolskiej. Ich członkowie towarzyszyli na trybunach honorowych partyjnym oficjelom oraz przygotowali występy artystyczne. Należy podkreślić, że wybór Międzyrzecza na miejsce uroczystości wojewódzkich, obok nader czytelnego i przede wszystkim wyeksponowanego już w tym czasie dziedzictwa piastowskiego, podyktowany był również faktyczną obecnością polskiej ludności rodzimej (nazywanej autochtoniczną) na terenie powiatu²⁴. W tym okresie Dąbrowka Wielkopolska była szczególnie eksponowana jako przykład walki z naporem germanizacyjnym. Jakkolwiek taka wykładnia przeszłości nie była pozbawiona podstaw historycznych, władze lokalne prowadziły swoistą „fetyszyzację historii” tej wsi na użytek polityczny bodaj od 1945 r. W praktyce okazało się już po przełomie politycznym w latach 90. XX w., że przeszłość Dąbrowki i jej mieszkańców na międzywojennym pograniczu polsko-niemieckim była znacznie bardziej złożona, a faktyczny stosunek do niemieckości nie był tu tak negatywny mimo wielu ofiar poniesionych przez Polaków, jak kreowano to w okresie PRL²⁵.

Do dokumentów, które obrazują przebieg międzyrzeckich uroczystości, należy kilkadziesiąt anonimowych fotografii (obecnie w zbiorach prywatnych autora). Jak do tychczas, mimo prób określenia ich autora (kilka z tych fotografii zostało opublikowanych w pracy albumowej autora i Ryszarda Patorskiego, gdzie zamieszczono pytanie do czytelników)²⁶, nie udało się jednoznacznie stwierdzić, kto je wykonał. Pewne dane wskazują na fotoreportera ówczesnej „Gazety Zielonogórskiej” Zygmunta Augustyna Ceglarka (? – zm. 7 lutego 2016 r.), jednak publikowane ujęcia z uroczystości tego fotografa w prasie („Gazeta Zielonogórska”) różnią się od tych, które zachowały się

24 Należy podkreślić, że w okolicach Międzyrzecza, zwłaszcza w takich miejscowościach jak Dąbrowka Wielkopolska, Pszczew, a także na terenie „Babimojszczyzny”, pozostała po 1945 r. spora grupa polskiej ludności, która borykała się z licznymi problemami, głównie ze względu na znaczny stopień zniemczenia jeszcze w XIX w. Mimo to władze PRL chętnie wykorzystywały ten fakt oraz ludność do celów propagandowych.

25 Zdaniem autora, Dąbrowka Wielkopolska jest ciągle nierozpoznanym wyzwaniem badawczym w studiach z pogranicza historii, socjologii i kulturoznawstwa. Warto podkreślić, że duży procent mieszkańców Dąbrowki w latach 90. XX w. uzyskał niemieckie obywatelstwo. Z drugiej strony nadal pamięć lokalna w Dąbrowce, przynajmniej ta oficjalna, odnosi się do Związku Polaków w Niemczech, niemieckich aresztowań i wywózek do niemieckich nazistowskich obozów zagłady. Zachowało się tu również kilka tablic upamiętniających działalność polskich szkół w okresie międzywojennym, a także pokaźna, choć nieco zniszczona już tablica informująca że w okresie PRL wieś uhonorowano Krzyżem Grunwaldu. Stroje ludowe z Dąbrowki stały się głównym motywem na okładce wydanej w 1950 r. przez Instytut Zachodni w Poznaniu monumentalnej pracy pt. Ziemia Lubuska w ramach serii „Ziem Staropolskich”. Dąbrowka tym samym już wtedy symbolizowała polskość całej ówczesnej Ziemi Lubuskiej.

26 R. Patorski, M. Tureczek, *Kronika siedemdziesięciolecia, cz. 1: Niedokończona kronika. Międzyrzecz w fotografii dokumentach z lat 1945–1989*, Międzyrzecz 2015, s. 211–217.

w rzeczonym albumie, co zdaniem autora sugeruje możliwy udział jeszcze innego fotografa. Nie wiadomo zarazem, czy ta znakomita dokumentacja powstała przypadkowo (raczej wątpliwe), czy też była wynikiem pracy jakiegoś profesjonalnego fotografa działającego na zlecenie na przykład władz miejskich, powiatowych lub też partyjnych.

Międzyrzeckie Millenium

O wiele skromniejsze były uroczystości kościelne, które w Międzyrzeczu zorganizowano 5 listopada 1966 r. Przygotowania rozpoczęto również stosunkowo wcześniej, a uwzględniając fakt, że religijne wydarzenia w Międzyrzeczu były oficjalnie powiązane z uroczystościami w Szczecinie i Gorzowie Wielkopolskim, uznać je należy za istotne w powojennych dziejach Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim. Przyglądając się temu, co działo się w Międzyrzeczu przez cały okres Wielkiej Nowenny, można zaryzykować stwierdzenie, że przygotowania zaczęły się jeszcze w latach 50. XX w. Przejawem tych działań były np. prace remontowe w głównej farze miejskiej, polegające m.in. na regotyzacji, ale też swoistej repolonizacji świątyni poprzez wprowadzenie malowideł i wyposażenia z polskimi świętymi i usunięcie wszelkich elementów niemieckich w postaci inskrypcji czy neogotyckiego wyposażenia, które kojarzyło się z niemieckim okresem w mieście. Należy tu wyjaśnić, że w przypadku międzyrzeckiej fary autor świadomie używa pojęcia „repolonizacja” zamiast „polonizacja”. Międzyrzecz był bowiem do 1793 r. miastem w granicach Królestwa Polskiego, a parafia zachowywała swoją polskość jeszcze w latach 70.–80. XIX w. Jej faktyczna germanizacja nastąpiła dopiero w pierwszej połowie XX w.²⁷

W tym celu w porozumieniu z ówczesnym konserwatorem zabytków w Zielonej Górze, Klemem Felchnerowskim, wykonano w kościele malowidła (ich autorem był mieszkający obecnie w Monachium malarz Mieczysław Orłowski)²⁸ – poczet polskich świętych otaczających postać Matki Boskiej z Dzieciątkiem, wśród których znaleźli się również Bracia Międzyrzeccy²⁹ – dotychczas nieobecni w ikonografii międzyrzeckich kościołów (obecnie malowidła te nie istnieją w związku z odkryciem w 2009 r. polichromii z 1545 r., które wyeksponowano kosztem malowideł z lat 50. XX w. Mimo tych zmian, wykonano ich dokumentację, która jest przechowywana w zasobie archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)³⁰. Przywrócenie kultu Braci

27 Por.: np.: T. Nodzyński, *Zarys dziejów Międzyrzecza w latach 1815–1945*, [w:] *Międzyrzecz – dzieje miasta*, red. W. Strzyżewski, M. Tureczek, Międzyrzecz 2009, s. 249–286.

28 O Mieczysławie Orłowskim zob.: R. Patorski, *Spotkanie z Mieczysławem Orłowskim, współtwórcą XX-wiecznych polichromii w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w Przeszłości*, t. 14, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz-Trzciel 2016, s. 157–164.

29 Jest to lokalna nazwa Pierwszych Pięciu Męczenników Polski, zakonników benedyktyńskich sprowadzonych tu przez Bolesława Chrobrego ok. 997 r. i zamordowanych w 1003 r. Ich misją miała być chrystianizacja Pomorza Zachodniego.

30 Na ten temat zob.: M. Gościcka, *Inwentaryzacja malowideł ściennych z lat 1958–59 w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 12 (2015), s. 65–72.

Międzyrzeckich było oficjalnym motywem obchodów na terenie ówczesnej gorzowskiej administracji kościelnej. Choć według wszelkich badań kult ten wywodził się z Międzyrzecza, to jednak jego głównym ośrodkiem przynajmniej od czasów Kazimierza Odnowiciela był Kazimierz Biskupi, położony w środkowej Wielkopolsce. Śmierć Pięciu Braci Polskich uważana jest w historiografii za jedno z ważniejszych wydarzeń religijnych i politycznych w okresie formowania się państwa polskiego w X–XI w.³¹ Zarazem tradycja ta, choć znana niemieckiej literaturze, głównie za sprawą opublikowania w 1888 r. przez R. Kade *Żywota Pięciu Braci Brunonan z Kwerfurtu*³², nie była w żaden sposób utrwalana w wymiarze religijnym w Niemczech, a także w samym Międzyrzeczu, gdzie w wydawnictwach krajoznawczych raczej nie podejmowano tego wątku, będącego polską tradycją. Po 1945 r., gdy Międzyrzecz ponownie znalazł się granicach Polski, Bracia Międzyrzeccy automatycznie zostali włączeni w kanon lokalnej wiedzy i tradycji historycznej, zwłaszcza w kręgu kultu religijnego, choć nie tylko³³. Kult ten jednak, mimo że znakomicie nadawał się utrwalania polskości tych ziem po latach zaborów, nie miał podstaw w postaci śladów materialnych. Dlatego też ambicją ówczesnego proboszcza w Międzyrzeczu, ks. Andrzeja Czechowicza, było sprowadzenie do miasta relikwii Braci Międzyrzeckich, a okazją ku temu stały się obchody Millenium. Zanim jednak to nastąpiło, proboszcz Czechowicz podjął się trudu spisania dziejów międzyrzeckiej parafii pw. św. Jana Chrzciciela. W przygotowanym i dobrze udokumentowanym źródłowo w 1965 r. maszynopisie, który m.in. za sprawą cenzury nigdy nie doczekał się oficjalnej publikacji, znalazł się obszerny rozdział poświęcony historii międzyrzeckich benedyktynów³⁴. Natomiast za pośrednictwem władz biskupich podjęto wysiłki na rzecz sprowadzenia ich relikwii. Mało znanym dziś faktem jest propozycja sprowadzenia ich z Pragi. Jakkolwiek taka akcja w sposób szczególny uświetniłaby międzyrzeckie obchody, nie miała jednak szans na realizację. Dlatego też powzięto decyzję bardziej realną – sprowadzenia relikwii Braci Międzyrzeckich z Kazimierza Biskupiego. W tym celu do władz diecezji włocławskiej 16 sierpnia 1966 r. zwrócił się ówczesny biskup gorzowski Wilhelm Pluta. W odpowiedzi już 22 sierpnia 1966 r. podjęto decyzję o przekazaniu diecezji gorzowskiej relikwii (niewielka część kręgosłupa jednego z Braci). Oficjalnie przekazanie relikwii zostało zatwierdzone przez biskupa włocławskiego Antoniego Pawłowskiego dekretem z 9 października 1966 r. Jak uzasadniono w dekrete:

31 Por.: S. Kurnatowski, *Dlaczego Międzyrzecz*, [w:] *Męczennicy z Międzyrzecza 1003–2003*, red. R. Tomczak, Paradyż 2003, s. 49–70. Ostatnio najnowszą literaturę na ten temat zestawil: M. Tureczek, *Ad Mestris locum – interpretujmy dalej. Kilka pytań o Winnicę oraz kaplicę Najświętszej Maryi Panny na marginesie dyskusji o kościołach średniowiecznego Międzyrzecza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w Przeszłości*, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz–Trzciel 2016, s. 23–42.

32 R. Kade, *Brunonis Vita Quinque Fratrum*, „Monumenta Germaniae Historica”, t. XV, cz. III, Hannoverae 1888, s. 716–738.

33 Por.: *Ziemia Lubuska*, red. M. Szczaniecki, S. Zajchowska, Poznań 1950, s. 225–226.

34 A. Czechowicz, *Międzyrzecz – monografia parafii*, Międzyrzecz 1965, mps w zbiorach Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, sygn. H 1677, s. 8–30.

Dzisiaj podczas centralnych uroczystości w dniu 9 października 1966 roku [...] Dzielę się naszym skarbem z tymi piastowskimi ziemiami po tylu wiekach odzyskanymi, by podkreślić jak wysoko cenimy ten doniosły fakt historyczny i stwierdzić jak najbardziej żywotną obecnie i nieodwracalną w przyszłości ich łączność z tym, co jest rdzennie polskie. W ten sposób wyrażona duchowa więź Ziemi Odzyskanych z Macierzą uwydatnia nasze podziękowanie Bogu za to, że po tylu wiekach ziściły się plany Bolesława Chrobrego i wypowiada prośbę, by Pierwsi Męczennicy, tamtejsi Patronowie, czujnie strzegli naszych granic zachodnich³⁵.

W celu umieszczenia relikwii w kościele wzniesiono w porozumieniu z administracją biskupią nowy ołtarz, gdzie umieszczono relikwiarz. W samym kościele wybudowano także ołtarz św. Jana Chrzciciela (1965 r. – poświęcenia 9 stycznia 1966 r. dokonał biskup Wilhelm Pluta) i chrzcielnicę. Autorem tych dzieł był poznański rzeźbiarz Andrzej Woźniak. W ołtarzu bocznym poświęconym Pięciu Braciom, który został ukończony na przełomie września i października 1964 r., umieszczono w 1966 r. relikwiarz ze sceną przedstawiającą prymasa Stefana Wyszyńskiego i inskrypcją: MILLENIUM / IHS / 966–1966. Dzieło to zaprojektował także Andrzej Woźniak, a odlał z brązu poznański ludwisarz Antoni Brzeziński. Sam ołtarz został poświęcony przez biskupa Jerzego Strobę 8 grudnia 1964 r. Nie wielki ołtarz Pięciu Braci wykonano również w kościele we wsi Święty Wojciech, gdzie – jak przyjmuje się w literaturze – istniał erem benedyktynów, w którym ich zamordowano w 1003 r. Równie doniosłym wydarzeniem dla międzyrzeckiej fary w związku z obchodami Millenium było odlanie dwóch nowych dzwonów w 1966 i 1968 r. Należy podkreślić, że dzwony odlewane w tym okresie na zachodzie Polski były rzadkim zjawiskiem. Oba instrumenty wykonali poznański ludwisarz Antoni Brzeziński oraz Saturnin Skubiszyński. Inskrypcje i dekoracje pierwszego z dzwonów (poświęconego przez biskupa Ignacego Jeża 30 października 1966 r.) odnoszą się wprost do Millenium. Na płaszczu umieszczano plakietę z przedstawieniem kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, co nawiązuje wprost do peregrynacji obrazu w czasie Wielkiej Nowenny – w Międzyrzeczu symboliczna peregrynacja rozpoczęła się 17 października 1965 r., gdy pielgrzymi przywieźli z Częstochowy kopię obrazu, która następnie wędrowała po międzyrzeckich domach. Z tej okazji odbyła się symboliczna procesja Tysiąclecia. Po przeciwnej stronie płaszczu dzwonu umieszczono polskiego orła w koronie oraz daty 966–1966. Dzwon z 1968 r. zawiera przedstawienie Pięciu Braci oraz ich imiona. Oba były darem mieszkańców Międzyrzecza. Oprócz wspomnianych wykonano także prace remontowe w kościele, ufundowano kandelabry (wykonała je prof. Bakalarek z Poznania)³⁶.

35 Dokument w zasobie kancelarii parafii Św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu. Na temat samego kultu Pięciu Męczenników zob. np.: J. Łojko, P. Łojko-Wojtyniak, *Dzieje kultu Pięciu Braci Męczenników w Polsce i Europie (do początków XXI wieku). Studia nad tradycją kazimierską w powiązaniu z polską, czeską oraz włoską*, Kazimierz Biskupi 2012. Tamże literatura przedmiotu.

36 *Kronika parafii św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu. Lata 1965–1967*, opr. P. Buszewski, R. Patorski, edycja elektroniczna, Międzyrzecz 2015. Na temat dzwonów Por.: M. Tureczek, współpraca R. Patorski, *Dzwony kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu, ekspertyza konserwatorska wykonana*

Bezpośrednie przygotowania do obchodów w Międzyrzeczu rozpoczęto we wrześniu. Jak zanotował proboszcz ks. Andrzej Czechowicz w kronice parafialnej:

Pierwotny plan przewidywał przyjazd do nas Prymasa wraz z wszystkimi biskupami. Główne uroczystości przeniesiono jednak do wielkich miast, do Szczecina i Gorzowa. Obchody w Międzyrzeczu zostały przeznaczone na uczczenie Pięciu Braci Męczenników i wprowadzenie ich relikwii [...] Prócz wyliczonych przygotowań materialnych przeprowadziła parafia odnowienie duchowe. Odprawialiśmy Nowennę do Pięciu Braci przez dziesięć wtorków. Bezpośrednio przed uroczystościami Tysiąclecia zostały przeprowadzone tygodniowe rekolekcje dla starszych, młodzieży i dzieci. Nauki głosili ojcowie Redemptoryści: Witko przełożony z Warszawy i Siwek ze Szczecinka. Na uroczystość Tysiąclecia 5 listopada o 17 godz. przybyło do nas siedmiu biskupów i kilku prałatów. Ks. Arcybiskup Antoni Baraniak jako następcą Ungera, który ongiś pochował Pięciu Braci przybył w towarzystwie biskupów-sufraganów, ks. Biskupa [Tadeusza – przyp. autora] Etterera, ks. Bp. [Franciszka – przyp. autora] Jedwabskiego. Ordynariusz Włocławski, ks. Biskup [Antoni – przyp. M.T.] Pawłowski przybył jako oddający parafii relikwie³⁷.

W uroczystościach udział wziął również bp Jerzy Stroba oraz bp Ignacy Jeż. Kazanie wygłosił arcybiskup poznański Antoni Baraniak. Uroczysta msza odbyła się także w niedzielę 6 listopada, podczas której kazanie wygłosił bp Pawłowski, po czym delegacja odjechała na główne uroczystości do Gorzowa Wielkopolskiego. W styczniu 1967 r. ks. Czechowicz zapisał w Kronice: „Rozpaczynamy drugie Tysiąclecie od Chrztu Polski. Przez dziewięć lat przygotowania i w rocznicę odprawialiśmy wołania do Królowej Polski. Przywilej prymasa z Nowym Rokiem już wygasi”³⁸.

Pięćdziesiąt lat po wielkich obchodach

18 czerwca 2016 r. – tym razem już nie na terenie administracji apostolskiej w Gorzowie, lecz na terenie diecezji zielonogórsko-gorzowskiej³⁹ – odbyły się w Międzyrzeczu państwowe i kościelne uroczystości 1050. rocznicy Chrztu Polski na terenie województwa lubuskiego. Zajmując się od wielu lat naukowo, także jako mieszkaniec Międzyrzecza przeszłością tego miasta, trudno było mi się nie oprzeć wrażeniu, że

na zlecenie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Międzyrzecz 29 II 2016, mps w zasobie archiwum zakładowego Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim. Dużą ilość danych szczegółowych dotyczących zmian wystroju wnętrza kościoła oraz prac remontowych, związanych również z przygotowaniem do obchodów Millenium podaje R. Patorski, *Kościół św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu w latach 1945–2015. Przemiany architektury i wystroju wnętrza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 13, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz–Pszczew 2015, s. 75–106.

37 *Kronika parafii św. Jana Chrzciciela...*

38 *Ibidem*.

39 Na temat organizacji Kościoła katolickiego po 1945 r. na terenie dzisiejszej zachodniej Polski zob.: T. Dzwonkowski, *Administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej...*, s. 23–54. W tymże tomie zob. też dokumenty: s. 637: Bulla papieska: *Episcoporum Poloniae Coetus*, oraz s. 670: *Konstytucja apostolska Totus Tuus Poloniae Populus*.

uroczystości z 2016 r. nawiązywały tym razem nie tylko do początków polskiej państwowości, ale były też symbolicznym odniesieniem do obchodów, o których mowa wyżej z października i listopada 1966 r. Z tą jednak różnicą, że tym razem przygotowania miały wspólny charakter, uroczystości odbyły się na Rynku przed dawnym kościołem ewangelickim – obecnie parafialnym pw. św. Wojciecha, zaś dla wielu największym zawodem okazała się odmowa przyjazdu Prezydenta RP Andrzeja Dudy, który został oficjalnie zaproszony. W przemówieniach ponownie odniesiono się do tych samych wydarzeń sprzed 1000 lat, i tak jak w 1966 r. podkreślono odwieczną polskość Międzyrzecza, o której zaświadcza Pięciu Braci, piastowski zamek i spuścizna Bolesława Chrobrego.

Co zostało w Międzyrzeczu po obchodach sprzed pięćdziesięciu laty? Z pewnością można mówić o czytelnych śladach materialnych. W przestrzeni miasta to nie tylko pomnik i tablica przed zamkiem, ale także sam piastowski zamek, który niezależnie od podjętego już w 1945 r. wysiłku przez Alfa Kowalskiego na rzecz jego odbudowy, właśnie w związku z obchodami, został ostatecznie wyremontowany i udostępniony zwiedzającym. Zamek w Międzyrzeczu jest bez wątpienia jednym z najlepiej rozpoznawanych elementów dziedzictwa kulturowego miasta, nie tylko *in situ*, ale również w regionie oraz w Polsce. W pewnym sensie obecność tego obiektu wyznacza także, mimo wyraźnej ewolucji stosunku do przeszłości miasta w latach 90. XX w. na rzecz wielokulturowości, faktyczną tożsamość historyczną mieszkańców. Żywy w świadomości mieszkańców, choć niekoniecznie w bezpośrednim odniesieniu do wydarzeń sprzed pół wieku, jest również międzyrzecki Pomnik Tysiąclecia, obok którego odbywają się wszystkie uroczystości o charakterze państwowym, także wojskowym z racji obecności w Międzyrzeczu dużego garnizonu (17. Wielkopolska Brygada Zmechanizowana).

Należy podkreślić, że mimo wyraźnie skromniejszych obchodów kościelnych w 1966 r., to z pewnością ich wymiar religijny pozostawił w Międzyrzeczu znacznie więcej we współczesnej percepcji mieszkańców. Przede wszystkim jest to żywy kult Pięciu Braci, wzmocniony w 2003 r. obchodami o charakterze diecezjalnym – Millennium Męczeńskiej Śmierci Pięciu Braci Międzyrzeckich oraz 1000 lat grodu, ponadto wybudowaniem w ciągu ostatnich lat Bazyliki Pierwszych Męczenników Polski, która jest głównym miejscem kultu na terenie diecezji zielonogórsko-gorzowskiej. Znamienne w tym przypadku okazały się słowa papieża Jana Pawła II, który podczas swojej wizyty w Gorzowie Wielkopolskim w 1997 r. podkreślił związek Pięciu Braci z diecezją gorzowską:

[...] Wspólnota wasza ma za swych patronów męczenników, którzy – obok św. Wojciecha – są najstarszymi świadkami Chrystusa na ziemi polskiej. Tradycja Kościoła zachowała pamięć tych eremitów: Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, którzy żyli tutaj, w waszych stronach, za czasów Bolesława Chrobrego. Podobnie jak śmierć męczeńską św. Wojciecha, tak również i ich męczeństwo opisał w swojej kronice św. Bruno z Kwerfurtu – biskup misjonarz, który w czasach Bolesława Chrobrego prowadził dzieło ewangelizacji na ziemiach Polski zachodniej i północnej. Nazywa się tych męczenników Braćmi Polskimi, chociaż byli wśród nich także cudzoziemcy. Dwóch z nich przybyło do Polski z Italii, ażeby tutaj zaszczerpać życie mnisze według reguły św. Benedykta. Ich śmierć męczeńska, obok śmierci św. Wojciecha, stoi niejako na progu milenium chrześcijaństwa na naszych ziemiach [...].

Papież w swojej homilii odniósł się również do wydarzeń z 1966 r.:

Więzy, jakie łączyły mnie z waszą diecezją, dzisiaj odżywają na nowo, gdy patrzę na was, tak licznie zgromadzonych na tym wielkim placu przed kościołem Braci Polskich Męczenników. Odżywają, gdy widzę tutaj wśród biskupów księdza arcybiskupa Jerzego Strobę, księdza biskupa Ignacego Jeża, księdza arcybiskupa Józefa Michalika. Pozdrawiam wielu kapłanów znanych mi, trudno wszystkich po imieniu wspomnieć. Wszystkich tu obecnych pozdrawiam⁴⁰.

W tym sensie Międzyrzecz stał się głównym miejscem kultu tych świętych w Polsce, choć dotychczas co najmniej od połowy XI w. kult sprawowano w Kazimierzu Biskupim na terenie diecezji wrocławskiej⁴¹. Także badania naukowe w ciągu ostatnich lat wyraźnie wzmocniły wiedzę historyczną i tym samym kult właśnie w Międzyrzeczu⁴².

Religijne dziedzictwo międzyrzeckich obchodów Millenium stało się również pewnego rodzaju produktem turystycznym, a nawet komercyjnym – wszak niemal każdy program wycieczkowy uwzględnia wydarzenia związane z benedyktynami. Także międzyrzecki szpital od 2003 r. nosi imię Pięciu Świętych Braci Międzyrzeckich. W tym samym roku miasto przyjęło hasło promocyjne: „Międzyrzecz – 1000 lat tradycji”. Można je jeszcze spotkać na niektórych tablicach reklamowych przy głównych drogach wjazdowych. A w muzealnym (aktualnym) regulaminie dla zwiedzających zamek można jeszcze przeczytać: „Międzyrzecki Kompleks Muzealny ma status Pomnika Kultury Tysiąclecia Państwa Polskiego i rezerwatu archeologicznego, jest więc w sposób szczególny chroniony obowiązującym prawem” – choć dziś już raczej mało kto pamięta, w jakich okolicznościach i kto tytuł ten nadał.

40 Jan Paweł II, *Pielgrzymka do Ojczyzny 1997*, Homilia w czasie liturgii Słowa Bożego odprawionej przed kościołem Braci Polskich Męczenników, Gorzów Wielkopolski, 2 VI 1997 r., <http://ekai.pl/papie-z2002/?rp=1997> (dostęp: 2 X 2016 r.).

41 Zagadnienia kultu szczegółowo omówili: J. Łojko, P. Łojko-Wojtyniak, *op. cit.*

42 Ostatnio podsumowania badań międzyrzeckich dokonał M. Tureczek, *Ad Mestris locum – interpretujmy dalej... Por.: Pierwsi Męczennicy Polski. 1010. rocznica śmierci. Materiały z sesji historycznej zorganizowanej w Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego 8 listopada 2013 roku*, Międzyrzecz 2014.

Aneks

Il. 1. Odezwa Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w sprawie obchodów tysiąclecia państwa polskiego, 1966 r. Zbiory autora.

Il. 2. Trybuna honorowa przed pomnikiem podczas uroczystości, 1966 r. Zbiory autora.

Il. 3. Przesypywanie ziemi z pól bitewnych do urny podczas uroczystości pod pomnikiem w 1966 r. Zbiory autora.

Il. 4. Pomnik i warta honorowa, 16 października 1966 r. Zbiory autora.

Il. 5. Młodzież i wojsko w strojach historycznych podczas uroczystości 16 października 1966 r. Zbiory autora.

Il. 6. Tłum uczestników uroczystości ciągnący spod pomnika na zamek. Zbiory autora.

Il. 7. Alf Kowalski po lewej, oprowadza oficjalną delegację po dziedzińcu zamkowym.
Zbiory autora.

Il. 8. Tablica na kamieniu przed międzyrzeckim zamkiem upamiętniająca nadanie tytułu Pomnika Kultury 1000-lecia Państwa Polskiego. Fotografia autora.

Il. 11. Okolicznościowa ulotka promująca międzyrzeckie Muzeum w 1975 r. Ze zbiorów Ryszarda Patorskiego.

Il. 12. Ks. Andrzej Czechowicz, jeden z głównych organizatorów Millenium w Międzyrzeczu, 1963 r. Ze zbiorów Ryszarda Patorskiego.

Il. 13. Tabernakulum z przedstawieniem kardynała Stefana Wyszyńskiego. Fotografia autora.

Il. 14. Tablice przed Bramą Zamkową w Międzyrzeczu. Fotografie autora.

Il. 15. Okolicznościowa koperta wydana z okazji 1000-lecia Śmierci Pierwszych Męczenników Polski. Ze zbiorów Ryszarda Patorskiego.

Bibliografia

Brożek D., *Pomnik po remoncie wygląda jak nowy*, „Gazeta Lubuska”, www.gazetalubuska.pl (dostęp: 25 XI 2016 r.).

Czechowicz A., *Międzyrzecz – monografia parafii*, Międzyrzecz 1965, mps. w zbiorach Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej, sygn. H 1677.

Dziężyc L., *Alf Kowalski (1914–1993). Muzealnik i artysta z Międzyrzecza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 10, red. B. Mykietów, M. Tureczek, Zielona Góra–Międzyrzecz 2012, s. 13–22.

Dzwonkowski T., *Administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Zarys dziejów 1945–1966*, [w:] *Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej, Pomorzu Zachodnim i północnym (1945–1995)*, Zielona Góra–Gorzów Wlkp. 1998, s. 23–54.

F.A., *W hołdzie bohaterom walk o polskość: Patriotyczna Manifestacja w Międzyrzeczu ukoronowaniem Obchodów Tysiąclecia*, „Gazeta Zielonogórska”, nr 246 (4676), z 17 X 1966 r.

Gościcka M., *Inwentaryzacja malowideł ściennych z lat 1958–59 w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 12 (2015), s. 65–72.

Kade R., *Brunonis Vita Quinque Fratrum*, „Monumenta Germaniae Historica”, t. XV, cz. III, Hannoverae 1888.

Kirmiel A., Kępski Ł., Pańniewski A., *Niemcy i inni mieszkańcy Międzyrzecza. Deutsche und andere Bewohner von Meseritz*, Międzyrzecz 2012.

Kronika parafii św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu: lata 1965–1967, opr. P. Buszewski, R. Patorski, Międzyrzecz 2015.

Kurnatowski S., *Dlaczego Międzyrzecz*, [w:] *Męczennicy z Międzyrzecza 1003–2003*, red. R. Tomczak, Paradyż 2003, s. 49–70.

Kurnatowski S., *Moje wspomnienia o Alfie Kowalskim i o Międzyrzeczu z lat 1954–1961*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 10, red. B. Mykietów, M. Tureczek, Zielona Góra–Międzyrzecz 2012, s. 23–32.

Latkowska M., Felsch C., *List biskupów & Willy Brandt w Warszawie. Przedwcześni bohaterowie?*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3: *Paralele*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2012, s. 380–396.

Leszkowicz T., *Silni, zwarci, tysiącletni*, „Polityka”, nr 3069 (30/2016), s. 62–64.

Łojko J., Łojko-Wojtyniak P., *Dzieje kultu Pięciu Braci Męczenników w Polsce i Europie (do początków XXI wieku. Studia nad tradycją kazimierską w powiązaniu z polską, czeską oraz włoską)*, Kazimierz Biskupi 2012.

Madajczyk P., *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994.

Menz M., *Polityczne aspekty obchodów millenium w Polsce w 1966 roku na przykładzie Gniezna*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 10 (1/2016), s. 239–252.

Millenium czy Tysiąclecie, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.

Nodzyński T., *Zarys dziejów Międzyrzecza w latach 1815–1945*, [w:] *Międzyrzecz – dzieje miasta*, red. W. Strzyżewski, M. Tureczek, Międzyrzecz 2009, s. 249–286.

Patorski R., *Kościół św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu w latach 1945–2015. Przemiany architektury i wystroju wnętrza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 13, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz–Pszczew 2015, s. 75–106.

Patorski R., *Spotkanie z Mieczysławem Orłowskim, współtwórcą XX-wiecznych polichromii w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 14, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz–Trzciel 2016, 157–164.

Patorski R., Tureczek M., *Kronika siedemdziesięciolecia, cz. 1: Niedokończona kronika. Międzyrzecz w fotografii i dokumentach z lat 1945–1989*, Międzyrzecz 2015.

Pierwsi Męczennicy Polski. 1010. Rocznicą Śmierci. Materiały z sesji historycznej zorganizowanej w Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego 8 listopada 2013 roku, Międzyrzecz 2014.

Raina P., *Te Deum Narodu Polskiego. Obchody 1000 Chrztu Polski 1966–1967*, Olsztyn 1991.

Tureczek M., *Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu o przeszłości i tożsamości*, Międzyrzecz–Wschowa–Zielona Góra 2014.

Tureczek M., *Ad Mestris locum – interpretujmy dalej. Kilka pytań o Winnicę oraz kaplicę Najświętszej Maryi Panny na marginesie dyskusji o kościołach średniowiecznego Międzyrzecza*, [w:] *Ziemia Międzyrzecka w przeszłości*, t. 14, red. A. Indycka, M. Tureczek, Międzyrzecz–Trzciel 2016, 23–42.

Tureczek M., współpraca Patorski R., *Dzwony kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu*, ekspertyza konserwatorska wykonana na zlecenie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Międzyrzecz 29 II 2016, mps w zasobie archiwum zakładowego Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim.

Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009.

Wójcicki J., *Ziemia odkrywa skarby*, „Tygodnik Demokratyczny”, nr 687 (41/1966), s. 1–2.

Ziemia Lubuska, opr. M. Hebda, J. Nogieć, W. Korcz, H. Ankiewicz, Kraków 1973.

Ziemia Lubuska, red. M. Szczaniecki, S. Zajchowska, Poznań 1950.

Marceli Tureczek

***Pięćdziesiąt lat po wielkich uroczystościach – Międzyrzecz
w kręgu obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego i Millenium
Chrztu Polski w 1966 roku (w świetle wybranych źródeł)***

Streszczenie: W 1966 r. Międzyrzecz, wówczas miasto liczące ok. 12 tys. mieszkańców, stał się miejscem uroczystości związanych z obchodami 1000-lecia Państwa Polskiego i zarazem istotnym miejscem religijnych uroczystości Millenium Chrztu Polski na terenie ówczesnego województwa zielonogórskiego. Obchody państwowe i kościelne w ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej Polski odbywały się niezależnie i w znacznym stopniu miały charakter konkurencyjny, a ze strony władz komunistycznych wrogi wobec poczynąń Kościoła katolickiego. W obu jednak przypadkach o wyborze miejsca zadecydowało polskie i piastowskie dziedzictwo miasta, które w sposób wyrazisty zarówno dla władz państwowych, jak i kościelnych uzasadniało nabytki terytorialne Polski po II wojnie światowej. Do dziś po tych uroczystościach zachowała się w mieście pokaźna spuścizna materialna i niematerialna, która mimo swojej doniosłości wykraczającej poza Międzyrzecz, jest słabo poznana w polskiej literaturze. Należy także podkreślić, że pięćdziesiąt lat po tych wydarzeniach Międzyrzecz w 2016 r. znów stał się za sprawą swojego dziedzictwa i znaczenia w średniowiecznych dziejach piastowskiej Polski miejscem uroczystości państwowych i religijnych obchodzonych z okazji 1050. rocznicy Chrztu Polski. Tym razem obchody realizowano już wspólnie.

Słowa kluczowe: Międzyrzecz, Ziemia Lubuska, Millenium Chrztu Polski, 1000-lecie Państwa Polskiego, Alf Kowalski, Andrzej Czechowicz

Marceli Tureczek

Fifty years after the great celebration – Międzyrzecz as part of the marking in 1966 of the 1000th anniversary of the Polish State and the Millennium of the Baptism of Poland (in the light of selected sources)

Abstract: In 1996, Międzyrzecz – at the time a town of about 12,000 inhabitants – became the location for the celebrations connected with the 1000th anniversary of the Polish State and simultaneously an important site within the then Zielona Góra voivodeship for the religious commemoration of the Millennium of the Baptism of Poland. In light of the socio-political situation in Poland at that time, the state and church celebrations occurred independently of each other and, to a significant degree, had a competitive character; indeed, on the part of the Communist authorities there was hostility towards the actions of the catholic Church. However, in both cases the choice of place was decided by the Polish Piast heritage of the town which, in a clear way for both the state and Church authorities, justified Poland's territorial acquisitions after World War II. Still today there is a considerable material and intangible heritage in the town of these celebrations which – despite their importance transcending Międzyrzecz – is poorly recognised in the Polish literature. It should also be noted that, fifty years after these events, in 2016 Międzyrzecz once again became – due to its heritage and significance in the medieval history of Piast Poland – the location of state and religious celebrations on the occasion of the 1050th anniversary of the Christianisation of Poland. This time, the celebrations were held jointly.

Keywords: Międzyrzecz, Lubusz Land, Millennium of the Baptism of Poland, 1000th anniversary of the Polish State, Alf Kowalski, Andrzej Czechowicz